

לשון המלחמה הטובים לטיס

מתי הפכו ה"מעופפים" ל"טייסים", כיצד הובסה המילה "אווירון" והפכה ל"מטוס", וכיצד קשור המשורר הלאומי שלנו, ח"נ ביאליק, לכל אלה

מבוא

בפסח של שנת 1933 נידונו בוועדה לשיפור הלשון, בין היתר, הצעותיו של ח"נ ביאליק. בין הצעותיו הרבות הוא הרחיב את הדיבור על השורש טו"ס. ואלה דבריו:

"יש להשתמש בפועל טוס ביחס לאווירון שאינו מעופף אלא טס, ומהפועל הזה ליצור את המילים הנוגעות לאווירון: במקום לעוף - לטוס; תעופה - טיס; מעופף - טייס; אווירון - מטוס; שפעת אווירונים - טייסת".

ההצעה הזאת היא העתקה מילה במילה של ההצעה שהופיעה בחוברת לשוננו א משנת תרפ"ח-תרפ"ט (1929) בשמו של ביאליק.

הדברים התפרסמו בעיתון "דואר היום" ב-21 באפריל 1933, אולם את הצעתו זו הציע ביאליק בעל פה עוד לפני 1928. יצחק אבינרי מזכיר את ההצעה בספרו "מילון חידושי ביאליק" שיצא לאור ב-1935 ומציין שהמילה החלה לשמש בעיתונים, אך היא לא דחתה את האווירון. הוא מציין את המילים מטוס, טייס, טיס וכותב שהמילה טיס (במשמעות של טיס) לא נקלטה. אבינרי מציין שכל המילים האלה היו חידושים בעל פה ולא בכתב.

על המילה "מטוס" הוא אומר שביאליק הביא את נימוקיו בעד וגד ה"אווירון" במבוא ל"מילון אנגלי-עברי" של י' קופמן שיצא לאור ב-1929. עדות לכך אנו מוצאים במאמר של ביקורת ספרותית בעיתון "דבר" מ-19 באוקטובר 1934 המשווה את המילון הזה למילון גרמני-עברי מאת נפתלי הרץ טור-סיני. במאמר מובאת רשימה של כל החידושים שבמילון ובהם המילים שהזכרנו.

השורש טו"ס

עד אז השתמשו במילים הנגזרות משני שורשים: האחד עברי מן המקרא "עוף" והאחר יווני שאותו אימצו חז"ל - "אוויר". ב-1907 כתב אליעזר בן יהודה בעיתון "ההשקפה"

על "ספינת האוויר" - צירוף הלקוח הישר מלשוננו של הרמב"ם 750 שנה קודם לכן. שנה מאוחר יותר הוא פירסם את חידושו "אווירון" בעיתונו "הצבי". לאחר חודשיים הוא הסביר כיצד חידש את המילה הצרפתית aeroplane. ב-1909 הוחלפה המילה בצרפתית במילה avion שמוצאה בלטינית, וכך נוצר במקרה דמיון צלילים לאווירון העברי.

רק 20 שנה מאוחר יותר הציע המשורר ח"נ ביאליק לוועד הלשון את המילה "מטוס". הוא בחר בשורש נדיר מאוד הנמצא פעם אחת במקרא בספר איוב, פרק ט, פסוק כו: "כְּנֶשֶׁר יְטוּשׁ עָלַי אֲכָל". הפירוש: הוא טס על האוכל כמו נשר. מפרש אבן עזרא: "יטוש - אין לו רע במקרא, ופירושו יעוף לפי העניין".

ביאליק בחר בשורש "טוש" בשי"ן שמאלית, אך כתב את המילה בסמ"ך כפי שהיא מופיעה

חיים נחמן ביאליק | "יש להשתמש בפועל טוס ביחס לאווירון שאינו מעופף אלא טס, ומהפועל הזה ליצור את המילים הנוגעות לאווירון: במקום לעוף - לטוס; תעופה - טיס; מעופף - טייס; אווירון - מטוס; שפעת אווירונים - טייסת"

בלשון חז"ל, למשל, בתלמוד הבבלי, מסכת חגיגה, דף טז, עמ' א: "יש להם כנפיים כמלאכי השרת וטסין מסוף העולם ועד סופו". דוגמה נוספת יש בתלמוד הירושלמי, מסכת תענית ד, סט. שם נכתב: "תני רבי יוסי אומר חמשים ושתיים שנה לא נראה עוף טס בארץ ישראל". אפילו הפועל "להטיס" כבר נמצא בלשון חז"ל. במדרש האגדה בראשית רבה, פרשה נט, סימן יא מסופר על דוד המלך ומלחמתו בפלישתים. וכך נאמר: "אפילו היה בסוף העולם - הטיסו הקב"ה והביאו בהרף עין".

טיס - טיסה - טייס - טייסת

החידושים האלה נקלטו אט-אט במהלך שנות ה-30 של המאה הקודמת. שתי המילים הראשונות שפרצו את הדרך היו טייס וטיסה. במאמר שכתבתו "מברקים" מ-7 בנובמבר 1928 ב"דואר היום" מופיעות המילים: "טיסה" ו"טייס" ולידן "אווירון" והפועל "מעופף" במקום "טס". כן מופיע הצירוף "קצין תעופה". עורך העיתון אז היה בנו של אליעזר בן יהודה, איתמר בן אבי, והוא פירסם חידושים שלו ושל אחרים בעיתון.

מעניין שהמילה "מטוס" אינה מופיעה בידיעה, ואני סבור שהסיבה לכך היא שהמילה "אווירון" הייתה חידוש של משפחת בן יהודה (חודש לאחר מכן החליף זאב ז'בוטינסקי את איתמר בן אבי" בעריכת העיתון. ב-1931 שב איתמר בן אבי לערוך את העיתון לשנתיים נוספות).

המילה "טיסה" החליפה שתי מילים מן השורש עו"ף: תעופה ומעוף. הכותרת ב"דואר היום" מ-30 במאי 1928 היא: "עוד תעופות על פני האוקיינוס האטלנטי. מעופפים אנגלים וגרמנים מתכוננים לטיסה הארוכה". אנו רואים כאן את המילה הישנה ליד החידוש. בסופו של דבר ניצחה המילה "טיסה" במשמעות של "פעולת המטוס הטס". עם זאת

לשון המלחמה

קישור ועזרה, אווירוני מלחמה, אווירונים משמידים, אווירוני התקפה, אווירוני עזר, אווירונים סניטריים". בראשית הכתבה, לעומת זאת, וגם בהמשך כתוב: "המטוס בנוי שני חלקים יסודיים" וכו'. יש כאן עירוב מוחלט של שתי המילים הניצות.

לעומת זאת אנו מוצאים בעיתון "דואר היום" מ-2 באוקטובר 1934 ידיעה על מטוס בריטי חדש שבה כבר אין דריסת רגל למילה "אווירון": "מובן מאליו שהמטוס מטיפוס 'האוטוג'יר' אינו בא בחשבון בתור מטוס להתקפה ולהשלכת פצצות, אלא אך ורק בתור מטוס סיור התר בסביבה ושבי ויורד אל בסיסו שעל ספינת המלחמה - בקלות יתרה". יש לציין שהמילה החדשה הופיעה בעיתון הזה רק אחרי עזיבתו של איתמר. ועוד דבר ראוי לציין: אין "טס" ואין "נחת" במשפט הזה, אלא "תר" ו"יורד".

אולם המאבק במילה "אווירון" כמובן לא הוכרע אז, ובמאמר בשם "באוויר ובים" בעיתון "דבר" מ-23 בנובמבר 1939 אנו קוראים: "עוד מטוס אויב הופל על ידי אווירון קרב צרפתי באותו שטח".

ה"מטוס" הכריע סופית את ה"אווירון" רק לאחר הקמת המדינה, כאשר צה"ל ואל על העדיפו את המילה "מטוס". האווירון ממשיך לשמש בלשון הילדים, ובהקשר הזה יש להזכיר, כמובן, את השיר האלמותי של חנינה סמילר שכל ילד ישראלי גדל עליו: "רד אלינו אווירון". באותה השנה - 1939 - שבה פרצה מלחמת העולם השנייה, נתמלאו השמיים בשורש "טוס". העיתון "דבר" כתב ב-13 בפברואר 1939 על "הבלאי הגדול של כלי הטיס והטייסים בשעת מלחמה". באותו עיתון הופיעה ב-9 בנובמבר 1939 הכותרת הבאה: "ריכוז צבאי גרמני ליד גבולות בלגיה והולנד וטיסות סיור וגישוש". עד אז שימש, כאמור, לכל המושגים האלה השורש "עוף": כלי טיס היו מכשירי תעופה, טיסת ניסיון היה תעופת ניסיון, חיל האוויר היה חיל התעופה, טייס היה מעופף. וכך נכתב בעיתון "הצפירה" מ-21 בנובמבר 1910: "האוויראטור (מעופף) גאברולינסקי התרומם בגובה 300 מטרים ושהה באוויר 30 מינוטים".

על המילים "מסוק", "מצנח", "טיל", "חיל האוויר", "שדה תעופה", "נחת" ו"המריא" - ברשימתנו הבאה.

ד"ר אשר שפיר
בלשן, עורך ומתרגם. מתמחה בלשון העברית ובסוציולוגיה של הלשון. חיבר את מדריך העריכה "ניסוח בעברית"

הפועל "להטיס" כבר נמצא בלשון חז"ל. במדרש האגדה בראשית רבה, פרשה נט, סימן יא מסופר על דוד המלך ומלחמתו בפלישתים. וכך נאמר: "אפילו היה בסוף העולם - הטיסו הקב"ה והביאו בהרף עין"

הרביעי שהיה בתל-אביב: "להקות על גבי להקות של ספיטפיירים, מפציצים ומטוסים אחרים". באותו החודש מופיע ב"ביטאון חיל האוויר" (גיליון 19) מאמר על "טייסת מפציצי סילון". כך פילסה המילה את דרכה אט-אט.

מטוס - אווירון

לבסוף יש לדון במילה העיקרית - "מטוס". היא החלה את דרכה אט-אט ולאחר שנים מעטות החלו להשתמש בה בעיתונות בארץ. האקדמיה ללשון העברית אישרה את המילה רק בשנת 2000 (!) אף שהיא השתמשה בה כבר מ-1940.

בעיתון "דבר" מ-22 במאי 1934 בכותרת "פרקים בתורת התעופה" בסעיף "ענפי התעופה" ישנה הרשימה הזאת: "אווירוני

המילה "תעופה" לא נעלמה ומשמשת אותנו היום בעיקר לציון המקצוע, הכלים והשירותים הקשורים לטיס (למשל: "נמל תעופה". בנסיבות מאוד ספציפיות משמשת "תעופה" גם לציון טיס, למשל בצירוף "קווי תעופה"). גם החידוש "טיס" היה בשימוש זמן קצר. ב"דבר" מ-9 בדצמבר 1930 מופיע הצירוף "מכשירי טיס".

המילה "טייס" החליפה את המילה "מעופף", אך זו האחרונה לא נעלמה מיד במשמעות של טייס והמשיכה לשמש במקביל עד שנות ה-40 (כיום משמשת המילה "מעופף" לציון יכולתם של חרקים לעוף. כשמשמשים בה בהקשר של בני אדם, יש לה משמעות שונה לחלוטין: כיום אדם "מעופף" הוא כינויו של מי שמנותק מהמציאות...) בתחילה השתמשו גם במילה הלועזית "אוויראטור" כדי לציין "טייס".

המילה שנקלטה בדרך הקשה ביותר הייתה "טיס". רק מפברואר 1935 אנו רואים את המילה בעיתונים. מאוחר יותר באים הצירופים "כלי טיס" ו"תחנת טיס". גם הפועל "טס" חדר באיטיות, אף כי הוא מופיע לראשונה בינואר 1930. במקביל נמשך השימוש בפועל "לעוף". המילה "טייסת" היא האחרונה שנכנסה לשפה, ולמעשה רק הקמת חיל האוויר העניקה לה - בהדרגה - קיום יציב. עד אמצע שנות ה-50 המילה שנמצאת בעיתונים רבים היא "להקה". כך, למשל, מתואר בעיתון "חרות" מ-1 במאי 1952 מפגן חיל האוויר הראשון במצעד צה"ל

אורגן - מטוס סילוני של חיל האוויר משנות ה-50 | ה"מטוס" הכריע סופית את ה"אווירון" רק לאחר הקמת המדינה, כאשר צה"ל ואל על העדיפו את המילה "מטוס"